

**Москаленко В. В.,**

*доктор філософських наук, професор,  
головний науковий співробітник лабораторії загальної та історії  
психології Інституту психології імені Г. С. Костюка  
Національної академії педагогічних наук України*

## **«ФІЛОСОФІЯ ЖИТТЯ» ЯК РЕСУРС ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ТРАВМАТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ**

В науковій літературі з проблеми структурних складових ідентичності особистості зроблено акцент на конативному компоненті, який у цілісній системі ідентичності виконує системотворчу функцію. Це зумовлює увагу до аналізу тих його ментальних характеристик, що забезпечують спрямованість особистості на організацію життєдіяльності, зокрема й на збереження фізичного та психологічного здоров'я [2].

Як відомо, конативний компонент ідентичності особистості являє собою інтенції, що існують як ментальні стимули діяльності особистості (найбільш згадуються такі як: настанова, намір, спрямованість, вимога, прагнення, задум, мотив, усвідомлена воля до якоїсь дії, мета діяльності, спонукка, інтереси тощо), основою яких є мотиваційно-потребнісна система людини.

Досліджуючи стимулюючу функцію ментальних феноменів конативного компоненту самосвідомості особистості, науковці Київської школи філософії культури (В. Шинкарук, В. Іванов, О. Яценко, В. Бистрицький та ін.), виділяють конструкт «світоперетворення», як складову світогляду, що трансформується у чисельних інтенційних формах конативного компоненту ідентичності особистості. Світогляд людини – це, перш за все система цінностей, в які вона вірить і, спираючись на які вона визначає свій шлях життєдіяльності. У широкому розумінні цінності – це узагальнені, стійкі уявлення про бажані блага і прийнятні способи їх досягнення, в яких сконцентрувався попередній досвід особи, і виходячи з яких, ця особа прийматиме рішення про свою подальшу поведінку.

В теоріях посттравматичного зростання вказується також на світогляд як чинник зростання особистості. Так, український психолог В. О. Климчук виділяє в якості головної умови зростання особистості зміну її світогляду, зазначаючи, що в ній узагальнюються всі інші, що впливають на цей процес. [1]. Вітчизняна дослідниця М. О. Холодна, аналізуючи особливості організації інтенційного досвіду людини, акцентує увагу на його вибірковості та спрямованості у індивідуальній інтелектуальній активності а також підкреслює значення в цьому

процесі ментального конструкту «надання переваги». Вона зазначає, що функціональну сутність «надання переваги» можна порівняти із функцією ментального компасу, що виводить людину у ту строго визначену галузь дійсності, яка знаходиться у максимальній відповідності з її індивідуальними інтелектуальними можливостями, і у якій її інтелектуальні ресурси можуть реалізуватись з максимальною ефективністю [2, с. 28-30]. В літературі з питань сутності свідомості людини вказується на те, що в ментальному конструкті «надання переваги» особливу роль відіграє чуттєва сторона, що виявляється або у вигляді віри у наявність певних принципів, яким підпорядковується природа об'єкта, на яку спрямована дія, або у вигляді первісної впевненості у правильності вибраного способу діяльності. Як зазначав Дж. Пойя, корисна ідея завжди виникає разом із відчуттям упевненості у тому, що ціль може бути досягнута. Саме вибір людиною певних цінностей становить основу її орієнтації у житті, забезпечує стрижень, загальну поведінку, вісь, що врівноважує діяльність, вчинки, що відхиляються в той чи інший бік від загальної лінії спрямованості. В цій їх іпостасі цінності стають ціннісними орієнтаціями особистості та мотивацію її життєдіяльності, яка зумовлює вибір життєвої мети, планів, перспектив. Для позначення цієї функції системи ціннісних орієнтацій у теоріях посттравматичного зростання особистості використовується категорія «філософія життя». (Р. Тедескі, Л. Калхун, Д. Джонсон). У дослідженнях з теорії культури у значенні філософії життя застосовуються такі поняття як «спосіб життя», «стиль життя особистості», в яких на різних рівнях конкретності відображається система ціннісних орієнтацій, що спрямовує життєдіяльність особистості, на основі якої формуються світогляд та ідентичність, що спрямовують її життєдіяльність.

Отже, «філософія життя» є ментальним конструктом, який утворюється системою цінностей особистості (цінність життя, цінність стосунків з близькими, цінність свого «Я», цінність праці, цінність Вітчизни тощо), що співвідносяться з особистісними та культурними нормами та регулюють поведінку особистості, забезпечуючи тим самим її адаптивну стабільність.

Проте, у невизначеній ситуації, і особливо у травматичній, «філософія життя» людини починає розхитуватись під впливом розбіжностей сталих цінностей і змінених норм нової реальності, відбуваються виклики усталеній системі цінностей, яка забезпечувала життєдіяльність особистості в стабільні часи. Дороговказ, який був чітким і зрозумілим свого часу, може бути зруйнованим або підданий сумніву. В цьому випадку здійснюється переоцінка цінностей особистості, що є дуже болісним процесом, який супроводжується низкою переживань, аж до симптомів, які пов'язуються із посттравматичним розладом. Описуючи ці обставини, В. О. Климчук посилається на теорію «зруйнованих припущень» R. Janof-Bulman (1992)

та теорію менеджменту жаху (Solomon et al., 1991) [1, с. 29-36] Зокрема, в роботі R. Janof-Bulman «Розбиті припущення» йдеться про те, що світогляд людини, який забезпечував їй здоровий спосіб існування до моменту травми, базувався на таких фундаментальних принципах зв'язку людини і світу, які не були до кінця чітко усвідомленими. Це може стосуватися, наприклад, таких принципів як: справедливість світу, доброзичливість світу і людей, передбачуваність світу тощо, на основі яких підтримувалась самооцінка, формувалась «ілюзія невразливості», які складають основу «Я»-ідентичності людини. У разі зустрічі із травмою сприймання людиною світу перевертається, і людина втрачає набуту до травми свою ідентичність, щитом якої був її світогляд. Період життя особистості, що пов'язаний із переоцінкою її цінностей, виявляється як її життєва криза, що пов'язана з необхідністю змінювати свій внутрішній світ, свою філософію життя.

Особливе значення в реалізації «філософії життя» відіграють духовні почуття людини, які є формою чуттєвості на рівні конативного компоненту ідентичності особистості (В. Шинкарук). Коли певна ідея переживається людською чуттєвістю (ідеали добра, справедливості, краси, істини, гармонії тощо), то тим самим у її реалізацію людина вкладає енергію і заради цього здатна йти на будь-які випробування. Як наголошував В. Шинкарук, життєва філософія – це світ належного, який перетворюється у дійсне (реальне) завдяки переживанням людською чуттєвістю. Зокрема, цілепокладання вимагає від людини не тільки особистісного самовизначення у світі смислової мережі явищ, але й більш глибокої духовної основи (почуття, добро, правда, істина, воля, відповідальність тощо).

Мислителі Київської школи філософії культури особливу увагу приділяли значенню моральних почуттів, наголошуючи на їх визначальній ролі у *світоперетворенні* як відношенні людини до світу. Моральні почуття, що зумовлені моральними нормами та цінностями, системою настанов особистості на соціальні об'єкти (людину, групу, живих істот), представлені у свідомості переживаннями, співпереживаннями і реалізуються у спілкуванні, діяльності, допомозі. Джерелом таких почуттів є спільне життя людей, їхні взаємини, спільна боротьба за досягнення суспільної мети. Чільне місце серед духовних почуттів у концепції Київської філософської школи відводиться таким «трансцендентним почуттям» як Віра, Надія, Любов, які визначено та проаналізовано академіком В. Шинкаруком [3, 4]. Він стверджував, що віра, надія, мрія, любов (як позитивне виявлення усіх духовних почуттів у найбільш широкому значенні цього слова) – винятково важливі категорії духовного життя людини й суспільства. Без них немає світогляду як змісту виявлення свідомості. Віру В. Шинкарук визначав як форму і спосіб сприйняття соціальної інформації, норм, цінностей та ідеалів суспільного життя, коли вони, не будучи даними власним практичним чи пізнавальним досвідом, приймаються як очевидні факти

чи характеристики об'єктивної дійсності, сушого і належного, як засіб освоєння досвіду попередніх поколінь, сприйняття сподівань, очікувань та надій щодо майбутнього. Оскільки людська свідомість завжди націлена на майбутнє, віра є здатністю сприймати і переживати образи бажаного чи небажаного майбутнього як неминучого, плекати надії на звершення бажаного, сподіватись на краще. Надію В. Шинкарук трактує як впевненість людини в реалізації поставленої мети, сподівання на краще утвердження свого «Я», де внутрішнім змістом надії є віра. Надія у філософській рефлексії В. Шинкарука отримує дефініцію мрії, яка стала об'єктом віри. Без надії неможливий світогляд як переживання і прагнення майбутнього. Саме в ній втілюються найкращі сподівання, бажання та інтереси людини, вона є тією бажаною і необхідною реальністю, яка повинна здійснюватись. Любов – це вершина почуття, духовний стан, котрий досягається тоді, коли людина в іншій людині бачить себе. Саме тому Любов переживається як реальність більш високого порядку, ніж видимий світ наявного буття. Категорії Віри, Надії та Любові як феномени людської свідомості та духовного життя загалом, є вагомими регулятивами життєдіяльності людини [3].

Отже, конструкт «філософія життя» завдяки чуттєвості як його неодмінній складовій, виконуючи системотворчу функцію в системі ментальних феноменів конативного компоненту, забезпечує спрямованість особистості на розвиток, зокрема й зростання. Вибір особистістю варіанта дій, що забезпечує її зростання у травматичній ситуації, залежить від того, наскільки особистість у змозі здійснити переструктурування когнітивного, емоційного та конативного резонансу з іншими людьми у відповідності з новими умовами. Щоб рухатись вперед, людина має переглянути старі цінності, доробити нові ціннісні орієнтації, тобто змінити свою «філософію життя».

### **Список використаних джерел:**

1. Климчук В. О. Психологія посттравматичного зростання: монографія / В. О. Климчук ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 125 с.
2. Москаленко В. В. Теоретико-методологічні засади дослідження динаміки ідентичності особистості у змінній ситуації (структурно-функціональний аналіз): препринт. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2023. 42 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/734631>).
3. Шинкарук В. І. Віра, Надія, Любов /. Віче. 1994. № 3 (24). С. 145-150.
4. Шинкарук В. І. Категоріальна структура наукового світогляду. Вибрані твори: У 3 т. К., 2004. Т. 3, ч. І. С. 164-172.